

DIN LUCRĂRILE NEPUBLICATE ALE LUI ANDREI VERESS

Cunoscut în istoriografia română mai ales pentru lucrările de referință *Bibliografia româno-maghiară* (vol. I-III, București, Cartea Românească, 1931-1935) și *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești* (București, Fundația Regele Ferdinand I, 1928-1938, în 10 volume), istoricul maghiar Andrei Veress a murit la 24 noiembrie 1953 la Pécs, lăsând în urma sa o bogată corespondență, aflată astăzi la Arhivele Statului din Budapesta și un mare număr de manuscrise, proiecte și fișe pentru viitoarele cărți, păstrate astăzi în fondul Veress de la Academia Maghiară de Științe din Budapesta, unde am avut bucuria să le consultăm și de unde am extras câteva din aceste lucrări nepublicate, pe care le redăm astăzi circuitului de specialitate. Ne-am gândit să realizăm acest lucru și datorită faptului că în 1993 s-au împlinit 40 de ani de la moartea acestui mare prieten al poporului român, istoric și bibliograf care și-a consacrat aproape întreaga activitate istoriei Transilvaniei și unor zone de confluență dintre cele două culturi. L-a ajutat la aceasta și buna cunoaștere a limbii române pe care o stăpânea la perfecție și pe care a învățat-o în anii copilăriei și tinereții petrecuți la București, unde a trăit împreună cu familia până în 1891, când, după moartea tatălui lui ia hotărârea să părăsească Bucureștii și să se stabilească la Cluj.

Tatăl, Veress Sándor, se născuse la 3 decembrie 1828 în Sărcand-Bihor, și făcând studii la Viena și Debrețin, participă la revoluția de la 1848 în calitate de ofițer și apropiat al lui Kossuth, pe care îl urmează apoi în exil. După mai multe peripeții care îl duc de la Vidin, Șumla și Varna la Paris și Londra, reușește să-și continue studiile în Apus, obținând și diploma de arhitect și de inginer hotarnic. Intrând în slujba lui Mihai Obrenovici, acesta îl aduce și în Principate pentru o serie de lucrări hotarnice la domeniile pe care le avea aici, fapt care îl determină să se stabilească la București, unde a executat numeroase planuri de moșii ale boierilor români, multe dintre ele donate ulterior de fiul său Arhivelor Statului din București, Căsătorit în 1866 cu Luiza Birizdo de Gyula, tatăl gasește la București un mediu prielnic de activitate, mai ales că există și un cerc destul de puternic al emigrației maghiare, cerc în care va lucra și fiul săi Andrei Veress (născut la Becheș la 15 februarie 1868, fapt pentru care va semna unele lucrări de început cu pseudonimul Bekesi András), publicând o serie de foi volante și volumașe în limba maghiară, destinate activității culturale a comunității maghiare din București. Dar cea mai importantă realizare a sa din această etapă de tinerețe, când încă urma cursurile liceului "Dimitrie Cantemir" din capitală, este redactarea unui calendar maghiar ce apare la București în 1890 sub titlul *Bukaresti magyar képes naptár* (Calendarul maghiar ilustrat din București), pe care îl tipărește la Tipografia Alexi din Brașov, în care publică numeroase impresii de călătorie ale

unor unguri despre români, el însuși vorbind despre "orașul bucuriei" și prezentând publicului tipăriturile maghiare din București. Mutat, din 1891, la Cluj, împreună cu familia, el urmează cursuri de istorie la Universitatea din Cluj, apoi la cea din Viena, unde va fi trimis și ulterior spre specializare la Școala superioară de paleografie. Din 1898 e profesor de istorie la Deva, unde întreprinde cercetări arhivistice sistematice, din care vor rezulta o serie de lucrări de cea mai mare importanță pentru studiul istoriei Transilvaniei, între care se numără: *Geszty Ferencz várkapitány* (Deva, 1898), *Déva és környéke Castaldo idejében* (1551-1583), Cluj, 1898; *Báthory Zsigmond és a váradi kálvinisták*, Budapesta, 1898; *Báthory Zsigmond és Bethlen Gábor viszonya az Oppeln-Rátibori hercezségekhez*, Cluj, 1897; *Izabella királyné 1519-1559*, Budapesta, 1901; *Izabella Regina d'Ungheria figlia di Bona Sforza(1519-1559)*, Roma, 1903; *Hunyadvármege János király és Izabella királyné korában(1511-1559)*, Deva, 1904, ca și lucrarea de mai târziu *Hunyadmege bányászatának és bányaiparának multja. Levéltári kutatásai alapján irta...*, Deva, 1910. Din 1905 este chemat arhivar și bibliotecar la Biblioteca Universitară din Cluj, al cărui nou corp de clădire, urmând de aproape planul bibliotecii din Basel, era de curând edificat. Tot în 1905 se căsătorește cu Méhely Mária, care-i va fi aproape în lungile sale studii de documentare prin marile arhive istorice europene. Din 1915 se mută la Budapesta, lucrând mai întâi ca profesor și arhivist, apoi în calitate de consilier la Ministerul de Externe și la cel al culturii, de unde se va pensiona, dedicându-se în întregime studiilor sale istorice, mai ales după ce se va stabili în casa sa proprie, de pe str. Hunfalvy nr. 4, din cetatea Budei, în apropierea clădirii Arhivelor Statului, unde își petrecea mai tot timpul. Era mândru de "tusculanul" său, cum îi va spune el în scrisorile către prietenii din România, tusculan care, din păcate, va fi bombardat în timpul luptelor pentru Budapesta din cel de al doilea război mondial, pierind, o dată cu clădirea, și o parte din cărți și reviste. Câte au putut fi salvate, au fost transportate la Pécs, unde se va stabili din 1946 la fiul său, Endre, compozitor și profesor la școlile din localitate. De aici, din pribegie, va oferi biblioteca ce i-a mai rămas, spre cumpărare unor instituții de cultură și știință din București, dar reluarea colaborării dintre oamenii de cultură ai celor două popoare va fi practic întreruptă, și cei de la București nu vor fi în stare să-i dea nici o mână de ajutor în acest sens. O propunere anterioară, adresată Școlii Române de la Roma, n-a putut fi finalizată din varii motive, astfel că relațiile dintre istoricul maghiar și prietenii lui din București vor rămâne practic întrerupte după instaurarea regimurilor comuniste în aceste țări.

Legăturile sale cu istoricii români datează foarte de timpuriu, domeniul comun de activitate obligând aproape instantaneu la acest lucru. O imensă corespondență, de cea mai mare importanță pentru ambele popoare, așteaptă încă să fie publicată. Între acestea se numără scrisori de la (sau către) Ion Bianu, Ion Bogdan, G.I. Brătianu, Augustin Bunea, Gr. Conduratu, Ioachim Crăciun, M. Costăchescu, C. Daicoviciu, Silviu Dragomir, Ioan C. Filitti, Constantin C. Giurescu, D. Gusti, N. Iorga, Al. Lapedatu, Ioan Lupaș, Francisc Pall, P.P. Panaitescu, Vasile Pârvan, Emil Panaitescu, C. Marinescu, Constantin Moisil, D. Bodin, Ștefan Mețș, Zenovie Păclișanu, Ion Nistor, Ion Sirbu, Virgiliu Drăghicescu, Grigore Tocilescu, V.A. Urechia și mulți alții. Ele vorbesc cu toate de strânsa legătură și colaborare care a existat între istoricul maghiar și colegii lui români, în mai toate etapele muncii sale de cercetător al diferitelor domenii ale istoriei naționale: istoria cărții și a tiparului, istoria vieții religioase a românilor și ungarilor tran-

silvăneni, istoria instituțiilor sociale, problema păstoritului transhumant extracarpatic, problema românilor din Croația și Slovacia, probleme de genealogie și heraldică transilvăneană, istoria epocii lui Mihai Vitcazul, a ocupațiilor străine în Principate, și, în mod constant, a relațiilor româno-maghiare. O scurtă privire într-unul din manuscrise, dosarul nr. 458 de la Biblioteca Academiei din Budapesta, ne vorbește despre aria întinsă a acestor preocupări, din care n-a reușit să publice decât o mică parte din materialul adunat cu constantă tenacitate de-a lungul anilor. În acest dosar vom găsi note și pagini despre următoarele subiecte care se aflau în atenția sa: afacerea Kretzulescu, comunitățile calvine românești, I. C. Brătianu în presa maghiară, Carmen Sylva la maghiari, Csokonay Vitéz Mihály și traducerea sale românești, acte diplomatice din vremea ocupațiilor străine, adică *Cronica ocupației rusești și austriace (1853-1856)*, documente despre Movilă Gavrilaș, lucrarea *Ambasadori de la Constantinopol despre români (1568-1591)* cu 13 rapoarte inedite, Nicolae Petrașcu și pribegia lui Radu Șerban Vodă prin Ungaria, Francisc Rákoczi II și Principatele Române (1703-1711), Cronicarul Miles despre români, Documente interne moldovene din colecția Schmidt 1530-1593, date despre Nicolae Olahus, note despre Șincai, Generalul Castaldo și românii, Pribegia lui Ștefan Mizgă Voevod prin Ungaria (1558-1595), documente noi la istoria lui Despot Vodă, istoria Zefirei, fiica lui Moise Vodă, pribegă prin Ardeal etc. Majoritatea acestor note și lucrări a rămas inedită, doar în puține cazuri el a publicat unele materiale pe baza documentației adunate aici, dacă nu cumva ea este și o continuare și o completare a informației comunicate anterior.

Între materialele redactate, dar rămase nepublicate încă, se numără și cele patru texte alese de noi spre a fi reproduse aici: *Ambasadori venețieni de la Constantinopol despre români (1568-1591)*, aflat în ms. 458/13 filele 198-201; *Rapoarte consulare austriace inedite (1788-1797)*, păstrat în ms. 454, împreună cu un dosar de documente din anii 1741-1800; *Prefață la lucrarea Epoca ocupațiilor străine (1715-1740)* din ms. 470, dar mai ales pentru cel din ms. 450 intitulat *Cronica ocupației rusești și austriace (1853-1856)*, f. 152-154 dactilografiate; și, în fine, *Cronicarul Miles despre români*, copiat din ms. 458/16, f. 216/220 dactilo, memoriu pe care el l-a înaintat, credem, Academiei Române în 1928, după cum se specifică imediat după titlu. El urma să facă parte dintr-o lucrare mai amplă, anunțată în ms. 458/20 sub titlul *Cronice ungurești și săsești despre români (1329-1600)*, pe care el intenționa s-o realizeze de-a lungul anilor, tipărind periodic, în ediții critice, principalele cronici de acest gen care conțineau date despre români. Începutul urma să-l facă tocmai cu lucrarea lui Miles, care nu știm de ce n-a mai văzut lumina tiparului, el publicând doar într-unul din Memoriile Academiei, Memoriile secțiunii literare, s. III-a, t. IV, memoriul 5 (ședința din 7 decembrie 1928) lucrarea *Vechi istorici unguri și sași despre istoria românilor (1760-1787)*, în care se ocupa mai mult de corespondența dintre istoricii (sau a istoricilor) Cornides, Pray, Femer și Seivert, fără să dea și extrase din opera lor.

În ce privește manuscrisul *Rapoartelor consulare austriace*, el poartă mențiunea de a fi fost prezentat în Ședința din ianuarie 1925 a Academiei, ceea ce nu este posibil, deoarece n-a apărut în Analele Academiei. Importanța pe care i-o dă autorul se referă mai mult la datele inedite pe care le furnizează despre istoria ciujmei în Principate, într-un moment în care cărțile citate nu intraseră

încă într-un circuit prea larg. Oricum, publicarea lor aici întregeste în chip fericit opera de istoric a lui Andrei Veress cunoscută până acum.

MIRCEA POPA

ANEXĂ

I

**Ambasadori venețieni de la Constantinopol despre români
1568-1591**

E cunoscut că răposatul C. Esarcu fu cel dintâi care a lucrat în bogatul material al Arhivei de Stat din Veneția cu privire la istoria românilor și lui i-a fost dat mai curând ca oricui să răsfoiască acele venerabile documente din care a extras fragmente, adesea neinteligibile, ce au oarecare relațiune cu istoria țărilor noastre, precum zice însuși în articolul său despre organizația statului venețian și rapoartele (*dispacele*) ambasadorilor săi la Constantinopol (numiți *baili*)¹ care pe urmă au apărut în anul 1884 în volumul IV/2 din publicațiunea de documente Hurmuzaki, după ce unele dintre 1581-89 fuseseră tipărite deja ca anexă la volumul III/1 din anul 1880.

Întâiul volum citat conține 55 de rapoarte "comunicate" de Esarcu, iar restul (de 667) tipărit după copiile primite de Academia Română de la copistul ei venețian. Nu vorbesc de astădată de defectele acestor copii și al întregului volum, defecte cunoscute altfel îndeajuns de toți care îl folosesc și care cunosc întrucâtva istoria românilor. Dar relevăm faptul, care induce în eroare pe oricine, că pe când pe titlul volumului se citește 1600-1650, în volum găsim un șireag de rapoarte de la 1576 până la 1599, la care lucru cercetătorul se gândește cu atât mai puțin, cu cât această împrejurare importantă nu e menționată nici măcar în catalogul publicațiunii Hurmuzaki, care trebuie consultat întotdeauna când cineva are nevoie să caute în această importantă publicațiune de documente, îngreunată însă cu atâtea serii, volume și apendice. Dar volumul are și un alt cusur mare și anume că pe paginile 57-93 ale sale se găsesc extrasele rapoartelor dintre 1576-1630 făcute pe italienește, foarte superficial și fără nici o cunoștință de cauză, de copistul italian spre orientarea lui Esarcu (ori a Academiei) pentruca - din depărtare - să se poată fixa ce e de copiat și ce nu. N-am avea de zis nimica în contra acestui procedeu (altmintrelea lipsit de orice metodă științifică) dacă în șirul acestor extrase s-ar fi dat sumarul rapoartelor care *nu* s-au copiat și tipărit în volum în tot cuprinsul lor (per extensum) însă sumarul citat cuprinzând și pe cele publicate, cercetătorul e silit a confrunta aceste extrase cu rapoartele ce urmează, ca apoi să constate că o parte din cele excerptate (bine-rău) sunt tipărite de-a lungul în volum, iar o parte din ele omise, fără a ști de ce, dară nu din singurul motiv - deloc metodic - , că copiile lor n-au sosit la timp de-a rândul tipăririi coalelor, în care nu mai puteau să intre în ordinea cronologică, întreruptă de altfel de mai multe ori în volum. Iar pentru ca(și) confuzia și necazul cercetătorului să fie și mai mare, odată cu volumul Hurmuzaki IV/2 citat, Esarcu a publicat aiurea², pe românește, o altă serie de extrase, care serie de astădată cuprinde anii dintre 1552-1654, așa precum i le-au fost trimise de copistul însărcinat cu răsfoirea imensului material, răsfoit pe urmă mecanicește de copistul italian, fără tragere de inimă și mai presus de toate, fără nici o pregătire istorică.

¹ *Dispacele ambasadorilor venețieni la Constantinopol* de C. Esarcu, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, vol. III, București, 1884, p. 83-88.

² Sumarul documentelor păstrate în Arhivul general al Veneției făcut de C. Esarcu, *idem*, de la p. 175 încolo și vol. IV.

Urmarea firească a acestui procedeu curios a fost că istoricul trebuie să cerceteze azi pe lângă volumul IV/2 și III/1 și ambele serii de extrase, ca să nu-i fugă vreo dată sau însemnare, de care eventual are nevoie, având totodată atențiune ca să revadă și cele două serii cronologice ale volumului IV/2. Defectul cel mare al acestuia este astfel că materialul istoric publicat e necomplet, așa că *luni* și *ani* nu găsește în el mențiuni de români, lipsind foarte multe rapoarte, adeseori mai importante decât acele tipărite fără ca ele să fi fost colaționate cu originalul³, rămânând astfel pline de greșeli și de nume scrise ori descifrate pociț.

Cu mare măhnire constatai acest lucru și însumi, de câte ori avui prilejul de a studia (de la 1901 încoaice) în Arhiva Statului din Veneția și punând întotdeauna cu răbdare la o parte ce copiai (sau primii și eu mai târziu de la copistul meu) din dosarele baililor privitor la afacerile principatelor române, prezint de astădată 3 rapoarte inedite cu care doresc a întregi volumul susnumit în folosul abțesc al literaturii istorice române.

Importanța acestor rapoarte mai este că ele completează lacunele anilor cuprinși în edițiunea Hurmuzaki în care, de pildă, nu găsim nimica din 1568 (cu care an încep contribuțiile mele) de la 4 mai 1589 până la 17 ianuarie 1590, pe când eu dau 4 rapoarte din 1589, de la 16 martie până la 7 septembrie 1591, din care au public asemenea 4 rapoarte.

În ce privește conținutul acestor rapoarte, ele ne dau un număr însemnat de amănunte și date noi, căci nu e niciunul dintre aceste rapoarte în care să nu găsim câte ceva nou despre români și afacerile țărilor române, observate cu atențiune de către bailii venețieni de la Poartă. Așa, de pildă, aflăm că în primăvara anului 1568, Alexandru Lăpușneanu ceru singur înlocuirea sa cu fiul său "primogenit" Bogdan, pentru că devenise bătrân. În vara anului 1583 găsim pe pribeagul Petru Cercel la Constantinopol, care, mazilit pe urmă (în martie 1589), veni iarăși la Poartă cu nădejdea de a-și recăștiga tronul pierdut, pe câtă vreme fu asvârlit în cele Șapte Turnuri și apoi aruncat în mare. În raportul de la 18 septembrie 1589 cetim că Mihnea Vodă plecă "săptămâna trecută" în Muntenia, de unde întors mazilit în aprilie 1591 capătă sangicatul de la Nicopol, făcându-se turc. În locul lui fusese numit Ștefan Surdul, care petrecu toată luna mai a anului 1591 la Stambul, unde sosește peste câteva luni (în luna august 1591) și Aron, din Englitera prin Veneția, pentru ca, cu ajutorul ambasadorului englez, să fie trimise numai în noiembrie în Moldova.

Tipărirea acestor câteva amănunte și detalii din Constantinopol are scopul în primul rând de a întregi lacunele publicațiunii de documente Hurmuzaki și astfel specialiștii le vor folosi întotdeauna cu plăcere și cu simțul că ele mîntuite cu osârdie din valul uitării - contribuiesc la o cunoaștere mai perfectă a istoriei sbuciumate a românilor din veacul al XVI-lea⁴.

II

Rapoarte consulare austriece inedite (1788-1797)

În toamna trecută s-au împlinit 30 de ani de când, trimis ca bursier la Institutul de paleografie, am intrat întâia oară în Arhiva de Stat din Viena și mi-am început cercetările istorice în vastele ei colecțiuni. Aflând acolo secțiia "Moldau-Wallachei" cred că am fost cel dintâi care avui sub mână rapoartele consulilor austrieci din Principatele Române, care m-au interesat din ce în ce mai mult. Orientându-mă curând asupra felului și conținutului acestor

³ Ca să vedem ce a ieșit din urmarea acestui lucru citez numai raportul de la 10 iulie 1592; vorbind despre Aron Vodă, mazilit și sosit la Poartă, unde nu fu primit cu toate că era protejat și de regina Angliei, fraza se termină în edițiunea Hurmuzaki IV/2, p. 162, sună astfel: "Nondimeno vi sono molti querelanti che procurano che se ne rengano qui le sue pretensioni, ma havendo levato le havere non gli resterà con che soddisfar li suoi creditori che con la persona", pe când, în realitate, fraza rămasă fără nici un înțeles sfârșește astfel: "non gli resterà con che poter soddisfar per castigarlo, con che cade dalla gratia delle detta favorita donna, onde questo accidente non puo apportargli se non credito et reputatione."

⁴ Mă despart de acet mănunchiu de rapoarte ca să nu mai zacă nefolosite la mine, cu observația ca acela n-are pretențiunea de a fi complet, din contră, sunt convins că o răsfoire minuțioasă a dosarelor ar mai da un material bogat și din anii care lipsesc aci, la care răsfoire n-am dispus însă niciodată de mijloacele bănești pentru ca să fi putut petrece luni întregi de studiu la Veneția.

rapoarte, m-am hotărât să fac un studiu despre viața și societatea din Moldova și Țara Românească în timpul războiului al doilea al Rusiei cu Turcia (dintre anii 1787-1798) despre care mi-am format o colecțiune întreagă de excerpte și acte copiate în întregime, împreună cu o însemnată bibliografie a războiului numit. Alte însărcinări literare au pricinuit însă ca să nu-mi mai pot termina studiul început nici până acum, așa că colecțiunea mea a rămas necunoscută (ca multe altele) în arhiva mea specială de copii. Aș fi putut-o publica altfel undeva ca material arhival, dar ocupațiunile de toate zilele nu mi-au îngăduit timpul necesar, iar când aflai că Academia Română a pus să se copieze toate acele rapoarte, n-am mai avut să-i dau înainte acelei publicațiuni care promitea a da întregul material aflător la Viena. Așadar m-am pus pe așteptare, știind că acea publicațiune îmi va aduce și mie lucruri noi. Când însă, după ani îndelungați, apărură la începutul anului 1923 partea I a acestor rapoarte, ca volumul XIX al publicațiunii Hurmuzaki, cu mare durere văzui ca aproape tot ce culesesem se găsește tipărit în acel frumos volum făcut cu o deosebită îngrijire de dl. Ion I. Nistor. Răsfoind însă cu de-amănuntul volumul, confruntat cu copiile mele, ici-colea mai bune, am aflat că tot mi-a mai rămas din ele un mănunchiu de excerpte și acte, pe care copistul austriac al Academiei le-a trecut cu vederea: din necunoștință de cauză ori poate că cuprinsul acelor n-are nici un interes pentru istoria românilor.

Iată istoria memoriului de față cu care doresc a întregi publicațiunea recentă a Academiei. Acest memoriu cuprinde 63 de regeste ale rapoartelor nefolosite privitoare mai cu seamă la istoria ciumei din Principatele Române, cu multe date și informațiuni privind viața politică și economică a lor, precum și alte 12 acte copiate de mine în întregime, al căror interes constă în faptul că în publicațiunea Academiei cele mai multe din ele sunt semnate ca lipsind de la locul lor, așa că dându-le eu acuma, fac cred - un îndoit serviciu științei istorice, completând cu desăvârșire publicațiunea sus-amintită. Din aceste 11 rapoarte, unele (din 1791) descriu ceremonialul înmormântării prințului Potemkin la Iași, primirea ambasadorului turc Ratib-efendi de către voevodul Mihail Șuțu la București, de unde plecă mai departe la Viena, pe când celelalte 9 (din 1793) privesc oieritul păstorilor ardeleni în Țara Românească, respectiv felul cum "sudiiții austriaci" au fost înduplecați de chiar agenții lor din București ca să predea însărcinaților oficiali oile cerute "la helic" pe prețul fixat prin intervenția delegaților aganței numite - lucruri de mare interes economic, care însă au rămas necopiate, poate din uitare sau poate din lipsa de interes a copistului care nu avea cunoștință destulă de istoriile țărilor în care acele lucruri s-au petrecut și pe care el le copia mecanicește, fără să prețuiască importanța lor științifică.

În ce privește istoria ciumei din Principatele Române, despre care ne vorbesc și rapoartele alăturate, trebuie să observ următoarele:

Ciuma s-a ivit în primăvara anului 1795 și s-a lăsat prin țigani - de care relatează și Merkelius (la 25 august 1795) - prin strămoșii de la Timiș și în țara Bârsei, primul caz mortal fiind al țigăncii din 4 august și a fost descrisă cu de-amănuntul de protomedicul Ardealului contemporan, dr. Mihail Neustädter într-un studiu special, în care descrie atât cazuistica cazurilor cât și terapia boalei pe baza experiențelor sale și a unui coleg al său¹. Autorul acestui studiu este cunoscut și prin cartea sa pe care o consacră ciumei din 1786, (ciumă) venită tot din Principatele Române, carte ce a apărut chiar și în ediția a doua². Tot în două edițiuni apăruse și compendiul latinesc despre ciumă a renumitului medic brașovean dr. Martin Lange³, care scrisese și un studiu despre lățirea ciumei de la 1786 în Moldova și Țara Românească, apărut (după moartea autorului) asemenea în două ediții⁴. Interesul special al acestei lucrări

¹ Dr. Michael Neustädter, *Neueste Pestvorfälle bei dem Passe Tömösch und dem Dorfe Rothbach im Burzenlande vom Monat August 1785, in Siebenbürgische Quartalschrift*, V, Hermannstadt, 1797, p. 133-144.

² *Die Pest im Burzenlande 1786. Nebst einigen vorangeschickten allgemeinen Bemerkungen*, Von Dr. Michael Neustädter, Hermannstadt, 1793. Ediția a II-a, Wien, 1797, 8, p. 16 și 122 cu 2 tabele statistice. Odată cu cartea de față a tipărit și guvernul următorul ordin: *Ueber die Lebensordnung zur Zeit epidemisch grassirenden Faulfieber und besonders der Pest*, Hermannstadt, 1786.

³ Martini Lange, *medicinae doctoris Corona-Transylvania, Rudimenta doctrinae de peste*, Vienne, 1784, 8, p. VIII și 96. Ediția a II-a, adăugită cu descrierea ciumei de la 1786, Offenbach, 1791, 8, p. 124.

⁴ *Von der Glaubwürdigkeit der neusten Pestberichte aus der Moldau und Walachei und Beurtheilung der bisherigen*

constă în faptul că după autor, știrile despre ciumă care se lățeau din Principatele Române de multe ori erau exagerate, ba uneori și nefondate cu dinadinsul de negustorii de lână și piei de rea credință, mai cu seamă în timpul tunsului oilor, pentru ca astfel să înfricoșeze negustorii străini ca să nu vină în țară să le facă concurență, cum și de fabricanții de postav și piele din Ardeal care, intrând în țară, cumpărau materiile prime direct de la boieri și proprietarii de moșii care le evitau prin știrile false despre ciumă, pentru ca marfa cumpărată, trebuind astfel să zacă timp îndelungat în magazinele carantinelor de frontieră, ei, între timp, să-și poată vinde marfa veche de acasă la preț mai mare⁵.

Un antecesor vrednic al acestor doctori era în sfârșit și renumitul medic al Ardealului, dr. Adam Chenot care în tratatul său despre ciumă ne descrie tot decursul cumei și în Țara Românească dintre 1755-57 și de la 1762 care a intrat asemenea și în Ardeal prin trecătoarea Branului⁶.

În lucrările citate vom găsi date interesante și istoricul medicinei din Principatele Române, dac cu atât mai importante cu cât asemenea însemnări medicale sunt rare din timpurile acestea și tratate cu prilejul de față⁷.

Acestor însemnări rare le aparține și cartea medicului Francisc Schraud din Buda⁸, cum și a medicului din Sibiu, Andrei Wolff, în cartea sa despre Moldova⁹, în care susține ca Dimitrie Cantemir că ciuma nu se ivește niciodată în Țările Române, ci e introdusă din Turcia prin negustorii turci și greci care sosesc de la Brăila și Basarabia¹⁰. De altfel, e bună bibliografia a cumei din veacul al XVIII-lea, ciumă adusă la începutul anului 1708 de niște țigani din Țara Românească, se află în cartea lui Trausch¹¹.

III

Prefață la

Epoca ocupațiilor străine (1853-1856)

Pentru istoria nouă a Principatelor Române înainte de Unire, cea mai bună operă este și astăzi colecțiunea de *Acte și documente relative la istoria renașterii României* publicate de Episcopul Chenadie Petrescu și cei diu Sturdza de la 1888 încoace¹. Volumul al II-a al acestei prețioase publicațiuni cuprinde epoca tristă a țărilor române dintre anii 1853-1856, când teritoriul lor, stând sub ocârmuirea turcească, fusese ocupat "din motive strategice" și "pentru liniștea țărilor", mai întâi de ruși și apoi de austrieci. Ce însemnau aceste "ocupații" străine pentru țară și norod nu o cunoaștem încă destul de bine, nici din bogata colecțiune de mai sus, nici din cele câteva publicațiuni răzlețe care între timp au mai apărut în literatura română. Una din cele mai recente - mica publicațiune a lui Mihai Popescu - ne dă două

Contumazen, Wien, 1787. Retipărit în *Siebenbürgische Quartalschrift*. III. Hermannstadt, 1783, p. 143-170.

⁵ *Siebenbürgische Quartalschrift*, III, p. 149-150.

⁶ Dr. Adam Chenot, *Von dem Ursprung, Fortgang, Zufällen und Ende der in einigen Orten der Siebenbürgischen Wallachey vom anfang Octobris 1755 bis zu Ende Januarii 1757 herrschenden Pest*, formând capitolul I, p. 1-34 și 252, al cărții sale cu titlul *Von der Pest*, Dresden, 1776, apărută mai înainte în limba latină.

⁷ Așa aflăm de pildă că pe vremurile acestea la Craiova exista un anume doctor Langerdorf și că Renzing, doctorul de casă (Leibartz) al hanului tătarilor, umblând și prin Țara Românească, a propus voevodului că dacă îl angajează cu o leafă lunară de 600 florini, curăță țara de ciumă, însă nu fu ascultat și luat în slujbă, și, în sfârșit, că la 1785 se afla la București farmacistul Markler, în *Siebenbürgische Quartalschrift*, III, p. 150-155.

⁸ *Historia pestis Transilvanicae annorum 1770, 1771. Opus posthumum jussu regio edit et praefatus est Franciscus Schrand*, Budac, 1779. Cf. *Hinterlassene Schriften über die Ärztlichen und politischen Austalten bei der Pesttuche vom Jahre 1769, 1770, 1771*, Wien, 1798.

⁹ *Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau von Andreas Wolf*, Hermannstadt, 1805, în două volume.

¹⁰ *Op.cit.*, vol.I, p. 75 și 207. Cf. A. Wolf, *Was ist von der Oleinreibung... gegen die Pest zu halten*, Hermannstadt, 1798, extras din *Sieb. Quart.*

¹¹ Joseph Trausch, *Schriftsteller-Lexicon*, vol. I, Hermannstadt, 1868, p. 23-24.

¹ *Acte și documente relative la istoria renașterii României* publicate de Ghenedie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza și Dimitrie C. Sturdza, vol. I-VII. Anii 1844-1858, București, Academia Română.

rapoarte a doi ofițeri austrieci din 1856 despre starea principatelor și candidații la tron din preajma unirii lor².

Aceste acte sunt scoase din una din arhivele vieneze, în care zac cu miile documente inedite din timpul ocupației. Având foarte bine acest tezaur de documente și am convingerea că fără ele istoria modernă a României rămâne ciuntită și fragmentară. Cu miile zac îngropate însă și acte și informații chiar și în ziarele străine contemporane, mai cu seamă în cele ale sașilor din Ardeal, care urmăreau cu un interes viu evenimentele ce se petreceau în Moldova și Țara Românească vecine cu Ardealul. Interesele materiale cereau chiar să urmărească mersul lucrurilor în țările române unde își exportau produsele industriale și astfel ei țineau în ele niște corespondenți așa de destoinici, încât rapoartele și știrile cu care întrețineau ziarele lor la curentul întâmplărilor formează o adevărată "cronică" fără seamă a ocupațiilor și a întregii vieți sociale din Principatele Române, foarte puțin cunoscută din alte izvoare.

Răsfoind în mod sistematic aceste ziare am scos din ele toate documentele lipsitoare din publicațiunea Petrescu-Sturdza. Având apoi prilej să studiez și colecțiunea de foi volante a Bibliotecii Academiei Române am găsit încă o serie întreagă de afișe și ofisuri ieșite de sub teascul serdarului Z. Karkaleki, care nu se află asemenea, nici măcar în traduceri franceze, în susnumita publicațiune de izvoare. Copiind și pe acestea mi-am alcătuit cu timpul un dosar de acte și documente necunoscute, pline de amănunte interesante privitoare la detaliurile mișcărilor trupelor stăine, cât și la cunoașterea mai de aproape a vieții de atunci și ale împrejurărilor în care oamenii trăiau. Are o deosebită însemnătate, de pildă, discursul cu care mitropolitul Nifon a primit în ziua de 3 septembrie 1854 pe generalisimul armatei turcești, Omer pașa la intrarea sa în București, ori descrierea ceremonialului de anul nou din 1856, urmat la palatul prințului Stirbey. Important e și regulamentul de presă al guvernului român pentru ziare și tipărituri, publicat în ultimele zile ale anului 1856.

Actele dezgropate astfel din ziarele vechi sfârșesc cu discursul lui Kiamiyl bei către boierii întruniți la palatul Mitropoliei de la București (din 29 iulie 1856) prin care le făcu de știre că sultanul a numit pe prințul Alexandru Ghica caimacam al țării, fiind încredințat că această numire înseamnă o eră nouă de propășire și fericire pentru Țara Românească.

Convind că orice mic aport la cunoașterea mai adâncă a unei epoci formează o îmbogățire a literaturii istorice, prezint acest mănunchiu³ de acte publicutui iubitor de astfel de publicațiuni, trăgând nădejde că va veni vremea când se va putea tipări chiar volume întregi din comoara neprețuită a colecțiilor împărătești de la Viena și aiurea, care vor aduce la iveală date și notițe, planuri și deseneuri uimitoare cu privire la istoria anilor războinici dintre 1853-1856 și a vieții sociale de acum optzeci de ani!

IV

Cronicarul Miles despre români

(1928)

Di Alexandru Lepădatu a săvârșit un lucru foarte folositor dându-ne într-un mănunchi reunit știrile privitoare la istoria țărilor române din cronologia lui Siglerus¹, atrăgând astfel interesul cercetătorilor asupra cronicelor săsești foarte puțin folosite încă de literatura istorică română. Din parte-mi prezint alăturat - prevăzut cu notele deslușitoare convenite - însemnările privitoare la români scoase din cronica unui alt cronicar sas, a lui Miles, abia cunoscut și foarte puțin utilizat în istoriografia română. Șincai folosește și citează din ea numai două însemnări din cele care urmează anexat, cu toate că ele conțin date interesante și în parte necunoscute din alte izvoare. Acest lucru e atât mai mult de relevant, cu cât Miles e un compilator

² *Documente inedite din preajma Unirii Principatelor din acte austriece păstrate în arhivele Ministerului de Război de la Viena, Buc., 1828.*

³ *Mă exprim așa însă numărul lor se ridică la câteva zeci de mii într-o singură colecțiune, a arhivelor Ministerului de Război (Popescu, op.cit.) dar câte mii zac în celelalte arhive!*

¹ *În "Anuarul Institutului de Istorie Națională", II, Cluj, 1924, p. 365-371.*

de la sfârșitul veacului al XVII-lea, însă un compilator conștiincios, care lucra pe baza documentelor și cronicilor de care el dispunea cu ușurință, s-ar zice, din oficiu -, lăsându-ne astfel o cronică a veacului al XVI-lea foarte bună de citit.

Matia Miles e un sas de la Mediaș, născut la anul 1639. Ca toți sașii cu carte fusese trimis și el la vârsta de 19 ani la Academia din Wittenberg, dar după un an fu chemat acasă rector al școlii din Mediaș. Cu prilejul unei diete făcând însă cunoștința principelui Ioan Kemény, acesta îl luă în 1661 de secretar, folosindu-l și ca sol în diferite misiuni. Întors la începutul anului 1622 de la Viena, se pomeni cu întâmplarea fatală că stăpânul său își pierdu viața în bătălia cu turcii de la Seleușul Mare, din 22 ianuarie 1662, și astfel el era cât pe aci să rămână pe drumuri, dacă nu-l primea în serviciu adversarul decedatului Kemény, principele Mihail Apafi. Acesta îl trimise în luna noiembrie 1662 în solie la Grigorașcu-Vodă în Țara Românească. Dar mai pe urmă Miles, în anul 1644, se stabilește definitiv la Sibiu, unde deveni mentorul "Consiliului de o sută", trăind interesele neamului său și ducând o viață patriarhală, variată prin studii istorice, cu care se ocupa, și rareori de câte o misiune diplomatică pe la Viena, numit de principe ca bun cunoscător al limbii germane. Așa îl găsim și în toamna anului 1686 la Viena, de unde, întorcându-se, muri la 1 octombrie 1688 în Sibiu².

Miles, începând să adune cu precădere date și însemnări istorice privitoare la istoria veche a patriei sale, se hotărât a face o cronică în limba germană a evenimentelor sângeroase și variate ale veacului al XVI-lea, pe care a și tipărit-o la Sibiu în primăvara anului 1670 sub următorul titlu lung și ciudat, săpat în aramă: *Siebenbürgischer Würg-Engel oder Chronicalischer Anhang des 15 Seculi nach Christi Geburth alles theils in Siebenbürgen, theils Ungern, und sonst Siebenbürgen angränzenden Ländern, fürgelauffner Geschichten... Welches Kurtz doch Warhafft ordentlig abgebildet und heraus gegeben Mattias Miles Mediensis Jurisprudentiae cultor, Hermann-Stadt, 1670, in 4-to, foi 259.*

Importanța acestei cronici - azi foarte rară - este că ne păstrează multe date și evenimente care nu se găsesc aiurea în alte cronici sau că ni le dă mai pe larg și mai bine informat. Nu cunoaștem izvoarele din care Miles și-a luat informațiile sale și acele azi nici nu se mai pot stabili. O parte din ele și le-a scos din cronica lui Mihail Siglerus, altele din aceea a lui Simion Massa, pe când cronosticonul omorării lui Despot Vodă l-a aflat în matricula liceului evanghelic din Brașov. După ce însă Miles a stat ani îndelungați în slujba a doi principii ardeleni, timp în care învățase și ungurește. el negreșit a avut prilejul să folosească în arhivele statului de la Alba Iulia, nu numai documente, dar și opere inedite ale renumitului istoriograf ungar Ștefan Szamosközy, din care a împrumutat mult, așa că de pilă evenimentele descrise pe 70 de pagini ale lui Miles, și anume pp. 177-256, sunt traduse aproape verbal din Szamosközy³.

Câteva din însemnările lui Miles din timpul lui Mihai Vodă par a fi luate chiar din acele dispărute ale lui Szamosközy (care se poate zice că trăiește în Miles), deoarece ale prezintă atâta originalitate și vioiciune, care nu se găsește la alți contemporani și mai cu seamă la cronicarii sași, de obicei cam rigizi și urscățivi, nu ca și cronicarii unguri, care sunt mai vorbăreți.

Valoarea istorică a însemnărilor lui Miles constă tocmai în măestria stilului său și darul (original și împrumutat) de a descrie lucrurile auzite de la oameni bătrâni sau scormonite de prin cronici vechi într-un chip așa de simplu și romantic cum nu prea le găsim la alți cronicari sași.

Îată însemnătatea mare a cronicii lui Miles, mai cu seamă pentru evenimentele în legătură cu românii, căci o confruntare conștiincioasă ale altora cu însemnările cronicarilor sași ne dă rezultatul uimitor că ele nu se află la alții, așa că cronica compilatorului care trăia pe la sfârșitul veacului al XVII-lea e un izvor de rândul întâi al istoriei țării române din veacul al XVI-lea, cu o mulțime de mici amănunte duioase și date prețioase, în van căutate

² Joseph Trausch, *Schriftsteller Lexicon der Siebenbürger Deutschen*, II, Kronstadt, 1868, p. 426-433.

³ Stabilit de Székfi Gyula în disertațiunea sa cu titlul *Adatok Szamosközy István történeti munkáinak kritikájához*, Budapest, 1904, p. 70-71.

aiurea. Accastă interesantă stabilire este cu atât mai importantă și chiar impunătoare cu cât Miles s-a născut patruzeci de ani după ultima sa însemnare (și anume intrarea lui Mihai-Vodă în Ardeal) și totuși expunerea lui are tot farmecul unei impresii personale, trăite.

Spre dovada acestui lucru nu vorbesc aci de cele câteva însemnări dintre anii 1510-1557, subiectul cărora în trăsături generale e cunoscut și din alte cronicе, cu toate că însemnările lui Miles ne-au păstrat și detalii noi. Dar atrag atențiunea istoriografiei române asupra tratatului lung dintre 1561-63, care ne dă istoria domniei lui Despot Vodă într-o descriere atât de frumoasă și minuțioasă cum nu o găsim la nici un contemporan, mai puțin în cartea prietenului nefericitului domn, a învățatului Ioan Sommer din anul 1587, care autor citat e chiar de Miles, fără însă să-i fi cunoscut cartea, care pare a fi fost rară chiar și în timpul său.

Descrierea lui Miles are atâtea detalii impresionante care nu se află nici la cronicarii moldoveni, care au scris despre Despot Vodă (ca Grigore Ureche, Simeon Dascălu și Neculai Costin), pe care îi întregește în mod firesc, încât trebuie să ne gândim neapărat la *Istoria ungară* a italianului Ioan Mihai Brutus, scrisă la Alba Iulia și păstrată acolo după moartea sa, din care lipsesc tocmai anii domniei lui Despot-Vodă, ori la vreo cronică ungurească, pân-acum necunoscută, din care Miles și-a luat acele pasteluri pline de vioiciune cu care ne-a zugrăvit viața și moartea sârmanului domn, cu plasticitatea sa uimitoare sau mai vărtos la vreo scrisoare a vreunui căpitan al gărzii ungurești a lui Vodă, scrisă supt via impresie a evenimentelor sângeroase.

Îndeosebi emoționată descriere a purtării vornicului față de Despot Vodă și a felului cum acesta și l-a supus, ca mai târziu să fie violențiat de dânsul, precum și cum voise să omoare mitropolitul în ziua Sfințelor Paști pe Vodă, punând otravă în azima ce i-a oferit după sfânta slujbă, iar când acest lucru nu reuși, cum invitaseră boierii pe Vodă la masă, ceea ce refuzând, îi invită el însuși, poruncind apoi să omoare mulți dintre ei; omorârea nedreaptă a căpitanului Sucevei, Petru Devai, de către Vodă, felul cum acesta fu nevoit să se umilească față de ungurii gata să se răzbune pentru moartea căpitanului lor și în sfârșit, purtarea sa ofilită față de învingătorul Ștefan Tomșa, care reprezintă răzburarea întregului popor împotriva domnului învățat dar crunt, plin de slăbiciuni omenești care îi pricinuiseră și moartea, lucruri ce nu se găsesc (sau nu așa pe larg) la cronicarii moldoveni!

Afară de aceste amănunte atrăgătoare, Miles are și observațiuni subiective, făcute pe baza celor văzute și auzite între români, în timpul vizitei sale. Așa, de pildă, descrie: 1) Moldova, bogăția cărcia e simbolizată - după dânsul - de capul de bour din pajura țării; 2) locuitorii ei asupriți cu dajdii grele; 3) viața depravată și "de dobitoc" a boierilor care se lăsau ușor de nevestele lor; 4) firea răzvrătită a acestor boicri, peste care nu se poate menține un vodă mai mult doi ani în pace; 5) călugării lacomi și leneși, care creșteau copiii din flori ai domnilor prin mănăstirile lor, unde le aplicau niște semne pe trupul lor, ca în caz când vodă nu avea urmași de drept să aleagă câte unul dintre ei domn.

Nou și unic este amănuntul duios că oastea lui Despot Vodă începea bătălia cu strigătele "Slobozenie! Slobozenie!". Dar cu toate acestea, descrierile compilatorului sas, oricât de frumoase și caracteristice sânt ele, nu se află nicăieri întrebuințate în compendiile istorice românești și iată pentru care motiv am crezut de cuviință a retipării însemnările răzlețe ale lui Miles despre români într-o edițiune îngrijită și critică.

Reflectând și eu la ideea vrednică - propusă întâiași dată de răposatul Ioan Bianu - de a aduna într-un *corpus* tot ce se află privitor la români în cronicile ungurești și săsești, sunt de părere că accastă lucrare (de o importanță neprețuită) să se facă astfel ca:

1) materialul istoric scos din diferite cronicе și anale să se claseze într-o singură ordine cronologică, citându-se (între paranteze) după fiecare însemnare, autorul, limba, proveniența, și pagina edițiunii;

2) însemnările scurte să fie tipărite în traduceri verbale, iar acelea mai lungi în extras larg, presărat cu expresiuni luate din textul original;

3) toată compilația să fie redactată într-o limbă arhaică, limba cronicelor moldovenești, păstrându-se tot farmecul stilului și frumusețea originalului, folosit cu mare pricepere.

Acest *Corpus Chronicarum Transylvanicarum Historiam Romaniae illustrantium*, făcut conștiincios de o serie de specialiști bine pregătiți și zeloși, ar aduce la iveală un tezaur minunat de amănunte uimitoare, de care istoriografia română nici idee nu are; căci mai cu seamă literatura ungară ardeleană are un număr foarte mare de cronici, mari și mici, pline de date, ba chiar de istorioare întregi cu privire la români și la întâmplările din țările române vecine Ardealului, cu care acesta a stat de-a lungul veacurilor în strânse legături de interes.

Trebuie să menționez - în sfârșit - și faptul că independent de ideea regretatului Bogdan, eu lucrez mai bine de douăzeci de ani la acest corpus, studiind până acum cele mai multe cronici ungurești cu privire la români și astfel stau cu cea mare îndemânare la dispoziția comitetului de redacțiune ce se va alcătui pentru ducerea la bun sfârșit a acestei întreprinderi literare foarte folositoare.

QUELQUES ÉCRITS INÉDITS DE ANDREI VERESS

(Résumé)

Le nom de l'historien et bibliographe hongrois Andrei Veress (Veress Endre; 1868-1953) est bien connu dans l'historiographie des relations roumaines - hongroises. Il a publié dans ce domaine un bon nombre de volumes comprenant de documents, de bibliographies, aussi que d'études et d'autre sort d'articles. Certaines de ses écrits sont restés inédits. On publie, d'entre eux, quatre écrits (les uns dactylographiés), qu'on conserve dans le patrimoine de la Bibliothèque de l'Académie Hongroise, Budapest, le Fonds Veress: *Ambassadeurs vénitiens de Constantinople au sujet des Roumains (1568-1591)*, *Rapports consulaires autrichiens inédits (1788-1797)*, une *Préface* à l'ouvrage *L'époque des occupations étrangères (1797-1856)* et *Le chroniqueur Miles au sujet des Roumains*. Cette publication est utile tant pour accomplir le portrait du savant hongrois dédié à l'étude des Roumains et de leur passé, qu'aussi pour continuer la recherche du domaine-même.